

Posljednje godine Kraljevine Jugoslavije: politički prijevori, rat i diplomacija

Blatančić, Zvonimir

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:471944>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-26**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

ZVONIMIR BLATANČIĆ

**POSLJEDNJE GODINE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE:
POLITIČKI PRIJEPORI, RAT I DIPLOMACIJA**

Završni rad

Pula, 2021.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

ZVONIMIR BLATANČIĆ

**POSljednje godine Kraljevine Jugoslavije:
POLITIČKI PRIJEPORI, RAT I DIPLOMACIJA**

Završni rad

JMBAG: 0303086221, redoviti student

Studijski smjer: preddiplomski studij povijesti

Predmet: Uvod u hrvatsku suvremenu povijest

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: izv. prof. dr. sc. Igor Duda

Pula, rujan 2021.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Zvonimir Blatančić, kandidat za prvostupnika povijesti ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 17. rujna 2021.

Student

Blatančić Zvonimir

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Zvonimir Blatančić dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom *Posljednje godine Kraljevine Jugoslavije: politički prijepori, rat i diplomacija*, koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 17. rujna 2021.

Potpis

Blatančić Zvonimir

SADRŽAJ

UVOD	5
1. Kraljevina Jugoslavija u prijeratnim godinama	6
2. Slom Kraljevine Jugoslavije i Narodnooslobodilački pokret	11
3. Put ka kraju rata	16
4. Stvaranje nove Jugoslavije i kraj rata	21
ZAKLJUČAK.....	25
LITERATURA	26
SAŽETAK	27
ABSTRACT	28

UVOD

Pri završetku Prvog svjetskog rata Južni Slaveni ujedinili su se zajedničku državu, Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, potom Kraljevinu Jugoslaviju. Otpočetak se u toj državi pokušavala ostvariti dominacija srpskih političara što je izazvalo otpor od strane nesrpskih političara. Vođena centralizmom i jedno kratko vrijeme otvorenom diktaturom, prva Jugoslavija izazvala je veliko negodovanje nesrpskih naroda. Dio problema pokušao se otkloniti rješavanjem hrvatskog pitanja putem Banovine Hrvatske, ali bilo je prekasno. Takva, politički nestabilna Jugoslavija dočekala je Drugi svjetski rat, što će rezultirati njenim brzim slomom.

Pojam Kraljevina Jugoslavija u današnje vrijeme nije toliko popularan među državama bivše Jugoslavije, poput novijih događaja iz povijesti. Razlog nepopularnosti može se pronaći u tome što su događaji i procesi iz posljednjih sedamdesetak godina izazvali usmjeravanje pozornosti prema socijalističkoj Jugoslaviji i doveli do zanemarivanja monarhističkog razdoblja. Međutim, ne treba umanjiti važnost Kraljevine Jugoslavije koja je, iako relativno kratkog vijeka, ostavila dubok trag u svjetskoj a i u hrvatskoj povijesti.

Ovim radom obradit će se posljednje godine postojanja Kraljevine Jugoslavije, što je dovelo do njezine propasti, te kako se uspostavila nova nemonarhistička Jugoslavija. Najprije će se krenuti sa stvaranjem Banovine Hrvatske i kako je to utjecalo na politiku Kraljevine Jugoslavije, te kako će Drugi svjetski rat zahvatiti i jugoslavenske prostore i u potpunosti promijeniti tijekom zbivanja na prostoru Jugoslavije. Također, rad će obuhvatiti najbitnije ljude toga vremena i njihovo političko djelovanje, odnosno na koji način će utjecati na politiku, a kasnije i obnovu Jugoslavije.

U ovome radu najviše se oslanjam na autore Hrvoja Matkovića, Ivu Goldsteina, Dušana Bilandžića i Branku Petranovića koji su precizno opisali raspad Kraljevine Jugoslavije i sva bitna događanja kroz ratno doba. Iako je prošlo osamdeset godina od početka Drugog svjetskog rata, spomenuta tema je i dalje prepuna kontroverzi. Međutim, različita tumačenja izazivaju znatiželju među publikom što često dovodi do neslaganja oko same srži spomenute teme.

1. Kraljevina Jugoslavija u prijeratnim godinama

Hrvatsko pitanje u Kraljevini Jugoslaviji tema je o kojoj se raspravljalo već od osnutka zajedničke države krajem 1918. godine. Već u prvim godinama postojanja nastaju politički problemi jer ustav nije donesen odmah pri uspostavi države. Proglašenjem Vidovdanskog ustava nastaju „pravi“ politički problemi. Ustav je izglasan bez opozicije, a najjaču opoziciju predstavljao je Hrvatski blok na čelu sa Stjepanom Radićem: sastojao se od Hrvatske republikanske seljačke stranke, kasnije HSS, Hrvatske zajednice i Hrvatske stranke prava. Također je jačala Komunistička partija Jugoslavije koja je ubrzo stavljena izvan zakona. Najjače stranke ujedno i vladajuće bile su Demokratska stranka i Narodna radikalna stranka. Radić se pokušao približiti radikalima tako što se u jednom trenutku odrekao republikanstva, međutim bez uspjeha. Kako bi imao šanse u skupštini, Radić se približava Svetozaru Pribičeviću, predsjednik Srpske demokratske stranke, i zajedno osnivaju Seljačko-demokratsku koaliciju 1927. godine. Međutim, u lipnju 1928. dogodio se atentat u Narodnoj skupštini gdje Stjepan Radić biva ranjen te umire od posljedica ranjavanja u kolovozu iste godine. To je još više produbilo političku krizu te će kralj Aleksandar uvesti diktaturu 6. siječnja 1929. smatrajući je najboljom opcijom za rješavanje političkog nemira. Kada se politička situacija „popravila“ kralj je donio Oktobranski ustav 3. rujna 1931. U nadolazećim godinama nastaje Jugoslavenska nacionalna stranka (nju će kasnije potisnuti Jugoslavenska radikalna zajednica) koja je bila prorežimski nastrojena, a kao odgovor nastaje Ujedinjena opozicija, na čelu s Vladkom Mačekom, kojoj su pristupile Seljačko-demokratska koalicija, Demokratska stranka Ljubomira Davidovića, Zemljoradnička stranka i Crnogorska federalistička stranka. Godine 1935. Ujedinjena opozicija gubi izbore vještim falsificiranjem glasova od strane JRZ-a.

Ubojstvom kralja Aleksandra hrvatsko pitanje pada u drugi plan, a donekle će biti riješeno tek krajem tridesetih godina. Stoga su te godine u Kraljevini Jugoslaviji obilježene nezadovoljstvom hrvatskog političkog vrha i željom za promjenama unutar Jugoslavije. Knez Pavle Karađorđević (koji je vladao u službi malodobnog kralja Petra) težio je rješavanju hrvatskoga pitanja, posebice nakon pripajanja Austrije Njemačkoj i njezinim dolaskom do granice Jugoslavije. Međutim, tadašnji predsjednik vlade, Milan Stojadinović, pokušavao je spriječiti rješavanje hrvatskoga pitanja. „Stojadinovićeve blokade hrvatskoga pitanja i razvijanje bliskih odnosa s Njemačkom i Italijom izazvali

su suprotan učinak od onoga koji je knez Pavle priželjkivao.“¹ Sve to izazvalo je jačanje hrvatske oporbe koja se okupila oko Mačeka, ali je također i srpska oporba osporavala Stojadinoviću da djeluje u njihovo ime. Tenzije su rasle, a Stojadinović i njegova vlada imali su sve manje simpatija među narodom. Raspisani su izbori koji su se održali 11. prosinca 1938. na kojima je ipak, unatoč padu popularnosti, Jugoslavenska radikalna zajednica na čelu s Milanom Stojadinovićem osvojila većinu glasova, ali popularnost opozicije je porasla u odnosu na prethodne izbore. Unatoč pobjedi, Stojadinović i njegova vlada nisu imali čvrst položaj. Knez Pavle znao je da vladi popularnost opada, a Stojadinovićevo odbijanje rješavanja hrvatskoga pitanja moglo je dovesti državu u duboku krizu. „Knez se pribojavao da Stojadinović smjera u Jugoslaviji zauzeti mjesto kakvo imaju Hitler u Njemačkoj i Mussolini u Italiji“, što je moglo dovesti do toga da knez ima položaj kao kralj u Italiji.²

Nezadovoljstvo sa svih strana dovest će kneza Pavla u poziciju da mora ukloniti Milana Stojadinovića. Knez je zajedno s najbližim Stojadinovićevim suradnicima organizirao njegovo uklanjanje tako što će svi ministri dati ostavku nakon čega je knez Pavle zatražio ostavku cijele vlade. Time je knez Pavle uklonio Milana Stojadinovića i postavio Dragišu Cvetkovića kao predsjednika vlade. Nova vlada morala je ostvariti dogovor s Vladkom Mačekom o rješenju hrvatskoga pitanja. Hrvatsko pitanje postalo je najbitniji dio vladina programa i očekivalo se da će ga se što prije riješiti. Također, zbog događaja u Europi nastojalo se što prije doći do dogovora. Njemačka je u ožujku 1939. okupirala prostor Sudeta (zapadni dio tadašnje Čehoslovačke), a talijanska aneksija Albanije dovodi Talijane i na južne granice Jugoslavije. Sve se više smatralo da će doći do novoga svjetskoga sukoba, a politički nesređena Jugoslavija ne bi mogla obraniti svoj teritorij. Početkom 1939. postalo je jasno da će doći do novoga svjetskoga sukoba, a Jugoslavija je bila u nepovoljnom položaju. Polako je počeo rasti i politički utjecaj Njemačke na Jugoslaviju kako bi stala na njemačku stranu, međutim Jugoslavija je pokušavala što dulje održati politiku neutralnosti. Stoga se hrvatsko pitanje pokušavalo riješiti u što kraćemu roku.

„Kada je početkom 1939. godine predsjednik vlade postao Dragiša Cvetković, pregovori o rješenju hrvatskog pitanja se intenziviraju.“³ Maček i Cvetković prvi su se

¹ Matković, Hrvoje. *Povijest Jugoslavije*. Naklada Pavičić, Zagreb, 1998. str. 200.

² Isto, str. 201.

³ Goldstein, Ivo. *Hrvatska povijest*. Novi Liber, Zagreb, 2003. str. 264.

puta sastali u proljeće 1939., kada su se uspjeli dogovoriti da je prvotni cilj rješavanje teritorijalnoga opsega Hrvatske, a kasnije o tome kakav će položaj imati u odnosu na središnju vlast. Već 15. travnja iste godine pregovori postaju sve konkretniji i sve je bliže rješenje hrvatskoga pitanja. „Cvetković je predlagao spajanje Savske i Primorske banovine, te grada (i kotara) Dubrovnika (koji je bio u Zetskoj banovini), s manjim naknadnim promjenama prilikom cjelovitog uređenja zemlje.“⁴ Maček je time bio zadovoljan, ali je inzistirao da se u Banovinu Hrvatsku također uključe područja s pretežito hrvatskim stanovništvom (područje Bosanske Posavine i dijelovi Srijema). Nakon dodatnih nekoliko dana pregovora, došlo je do sporazuma 27. travnja 1939. godine.⁵ Cvetković i Maček smatrali su da nema potrebe za dodatnim pregovorima oko uređenja Banovine Hrvatske, ali knez Pavle odbio je prihvatiti sporazum koji mu je ponuđen. Dogodio se zaokret u politici kneza Pavla koji je do tada podržavao dogovor. Naravno, imao je razloga za takav čin. Stvaranju Banovine Hrvatske protivili su se mnogi srpski političari, također i sam vojni vrh. Naime, smatrali su da će se time dobiti federativno uređenje, čime bi se stvorila svojevrsna „država u državi“ što srpskim političarima nije odgovaralo. Knez Pavle koji je dotada čvrsto podupirao brzo rješenje hrvatskoga pitanja ipak je odlučio da se pregovori prekinu. Smatrao je da pregovore treba usporiti i da se Mačeku ne daju veliki ustupci što izaziva otpor u Srbiji.⁶

Pregovori su nastavljeni u srpnju iste godine, ovaj put bez prepreka i s nadom u što brže postizanje dogovora. Cvetković i Maček primljeni su kod kneza Pavla 24. kolovoza 1939. koji prihvaća njihov sporazum te ga potpisuje dva dana kasnije čime nastaje Banovina Hrvatska. Baranja i širi prostor Dvora na Uni (sjeverno i zapadno od Une) ostali su izvan Banovine, ali je ona obuhvatila dijelove Bosne i Hercegovine naseljene pretežno Hrvatima (Posavina, zapadna Hercegovina s Mostarom i Stocem, livanjsko-duvanjski kraj, središnja Bosna s Travnikom) te kotar Šid u Srijemu. Maček je za Hrvatsku ostvario zakonodavnu, sudsku i upravnu autonomiju. Spomenute autonomije odnosile su se isključivo na unutarnje poslove, dok je vanjska politika i sve što ide uz nju, ostala u nadležnosti kralja (u ovome slučaju - kneza Pavla). Bana je birao kralj, u ovome slučaju izabire ga knez Pavle, a prvim i jedinim banom Banovine Hrvatske postao je dr. Ivan Šubašić. Srpski su političari dogovor o Banovini Hrvatskoj gledali kao na čin kojim je narušena centralizacija Jugoslavije koja je dotada postojala,

⁴ Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 203.

⁵ Isto, str. 204.

⁶ Isto.

te da se Hrvatima previše popustilo. Međutim, kako će vrijeme odmicati Jugoslaviju će pogoditi ozbiljniji problemi, kada će biti izravno ugroženi od neprijatelja u usponu.

Početak Drugoga svjetskoga rata Jugoslavija se postavila kao neutralna država. Takva politika odgovarala je Njemačkoj, dok je Jugoslavija težila dobrim odnosima s Njemačkom i Italijom, ali isto tako i s Velikom Britanijom i Francuskom. Međutim, vojno širenje Njemačke po čitavoj Europi uznemirit će jugoslavensku vladu i dovesti je u nepovoljan položaj. Osiguravši „leđa“ paktom sa SSSR-om, nacistička Njemačka je nakon osvajanja Poljske u rujnu 1939. sa svojim glavnim snagama u proljeće 1940. okupirala Dansku, Norvešku, Belgiju, Nizozemsku i Luksemburg; u lipnju 1940. kapitulirala je i Francuska, nekada najmoćnija europska velesila.⁷ Rat koji je zadesio Europu, Jugoslavija je diplomatskim putem pokušavala izbjeći. Međutim, razvoj događaja kroz 1940. Jugoslaviju dovest će do toga da bude okružena zemljama Trojnoga pakta. Trojnom paktu pridružuju se Španjolska, Slovačka (kao marionetska država nacističke Njemačke), Rumunjska i Mađarska, a početkom 1941. i Bugarska.

Potkraj 1940. jugoslavenska vlada i knez Pavle znali su da će morati doći do neke vrste sporazuma s Njemačkom. Već u jesen 1940., njemačka diplomacija vrši pritisak na Jugoslaviju da potpiše ugovor o nenapadanju s Njemačkom i Italijom. Jugoslavenska vlada i ministar vanjskih poslova Aleksandar Cincar-Marković bili su spremni prihvatiti taj ugovor, ali Hitler je krajem godine počeo kovati plan o invaziji na SSSR. Budući da mu je to bio glavni cilj, ugovor o nenapadanju s Jugoslavijom nije mu bio dovoljan. Hitler je, preko svoga ministra vanjskih poslova Joachima von Ribbentropa, od Jugoslavije tražio pristupanje Trojnom paktu. Pritisak je rastao što je dovelo do toga da su Cvetković i Cincar-Marković otputovali u Fuschl (nedaleko Salzburga) i 13. veljače 1941. sastali se s Ribbentropom kako bi utvrdili što je Jugoslavija spremna učiniti. Ribbentrop je suzdržljivo poslušao Cvetkovićevo izlaganje, „izražavajući time svoje nezadovoljstvo sa stavom jugoslavenskih predstavnika.“⁸ Zbog nemogućnosti Velike Britanije i SAD-a da vojno pomognu Jugoslaviji, postalo je sve izglednije da će Jugoslavija morati pristati na Trojni pakt. Na sjednici vlade 20. ožujka došlo je do otpora nekolicine prema na Trojni pakt i nekoliko ostavki. Iako je bilo oštrog protivljenja, Ribbentrop je izgubio strpljenje i postavio jugoslavenskoj vladi ultimatum o tome za koju će se stranu opredijeliti. Unatoč svim

⁷ Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 113.

⁸ Terzić, Velimir. *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941*. Narodna knjiga, Beograd, 1982., str. 340.

naporima saveznika, predstavnici vlade Dragiša Cvetković i Aleksandar Cincar-Marković otputovali su u Beč 24. ožujka da bi potpisali pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu. Konačni sporazum proglašen je dan kasnije kada Kraljevina Jugoslavija službeno pristupa Trojnom paktu. „Cvetković i Cincar-Marković sada su istaknuli da je Jugoslavija imala slične ugovore s Bugarskom i Mađarskom i da je pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu samo kruna njihovih napora za održavanje mira i prijateljsko sređivanje odnosa sa susjednim državama radi osiguranja mira na granici, slobode, nezavisnosti i jedinstva države.“⁹

Tragedija Jugoslavije kao višenacionalne države započinje 27. ožujka 1941. kada Dušan Simović zajedno sa svojim pristašama izvršava državni udar. Simović je bio oštar protivnik ulaska Jugoslavije u Trojni pakt, što je bio povod udaru koji je doveo do Simovićeva preuzimanja funkcije predsjednika vlade. Tada su izbili i ulični prosvjedi protiv Trojnoga pakta na kojima su se izvikivale čuvene rečenice: „Bolje rat, nego pakt“, „Bolje grob, nego rob“.¹⁰ Smjena državnoga vrha Jugoslavije, odnosno rušenje stare i dolazak nove vlade, izazvala je žustru Hitlerovu reakciju. „Popodne 27. ožujka u 14 sati i 30 minuta, dvanaest sati nakon što su pučisti s topovima krenuli niz tihe beogradske ulice, Hitler je izdao svoju Direktivu 25, naredbu za napad na Jugoslaviju.“¹¹

⁹ Isto, str. 430.

¹⁰ Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 240.

¹¹ Hoptner, Jacob. *Jugoslavija u krizi 1934.-1941*. Otakar Keršovani, Rijeka, 1972. str. 260.

2. Slom Kraljevine Jugoslavije i Narodnooslobodilački pokret

U okolnostima nastalima neposredno poslije državnog udara knez Pavle je pod prisilom generala Simovića napustio zemlju, dok je Maček pozvan da bude dio nove vlade kao potpredsjednik. Maček je od Simovića zahtijevao priznavanje sporazuma iz 1939. o Banovini Hrvatskoj na što je Simović pristao, te Maček odlazi u Beograd i 3. travnja ulazi u njegovu vladu. Međutim, kada je Hitler saznao za vojni udar u Beogradu, odlučio je Kraljevinu Jugoslaviju vojno uništiti. Simović, koji je bio otvoreni protivnik ulaska Jugoslavije u Trojni pakt, sada uvjerava Hitlera da sve što se dogodilo ne mijenja stav prema Njemačkoj te da je Jugoslavija i dalje dio Trojnoga pakta. Hitler nije mijenjao svoju odluku i bez ikakvog ultimatum 6. travnja 1941. izvršen je napad na Jugoslaviju.¹² Napad je krenuo sa svih strana, a jugoslavenska vojska nije mogla poduzeti ništa da bi spriječila napade. Odmah u početku vojnih operacija, kralj i vlada napustili su zemlju, dok se Maček povukao u Zagreb.

Jugoslavenska vojska bila je u potpunom rasulu pa je njezin ovlaštenu predstavnik general Radivoje Janković 17. travnja 1941. u Beogradu potpisao bezuvjetnu kapitulaciju.¹³ Prije toga Nijemci su 10. travnja ušli u Zagreb te se uspostavlja Nezavisna Država Hrvatska. U tom trenutku bivši austro-ugarski potpukovnik Slavko Kvaternik na Radio Zagrebu pročitao je tekst o proglašenju NDH: „Hrvatski narode! Božja providnost i volja naših saveznika te mukotrpa i višestoljetna borba hrvatskog naroda i velika požrtvovnost našeg poglavnika dra Ante Pavelića, te ustaškog pokreta u zemlji i u inozemstvu odredili su da danas, pred dan uskrsnuća Božjega Sina, uskrsne i naša Nezavisna Država Hrvatska...“.¹⁴ Međutim, Ante Pavelić nije bio prvi izbor za poglavara NDH, već je to bio Vladko Maček, ali on je to odbio ne želeći se predstavljati kao izdajnik. Ipak, na dan proglašenja NDH pozvao je sav hrvatski narod da se novoj vlasti pokorava nakon čega se povukao i bio u pasivnom otporu prema novoj vlasti. „Priznanje NDH od strane Njemačke i Italije uslijedilo je 15. travnja, a iskazano je u brzojavima koje su Hitler i Mussolini uputili Paveliću.“¹⁵

¹² Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 240.

¹³ Matković, Hrvoje. *Povijest Hrvatske seljačke stranke*. Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., str. 421.

¹⁴ Goldstein, *Hrvatska povijest*, str. 269.-270.

¹⁵ Matković, Hrvoje. *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Naklada Pavičić, Zagreb, 2002., str. 25.

Odmah po dolasku na vlast Ante Pavelić počeo je provoditi agresivnu rasnu politiku po uzoru na nacističku Njemačku. Najviše su bili pogođeni Srbi, Židovi, Romi i Hrvati koji nisu prihvaćali režim. Takva ustaška politika izazvala je veliko nezadovoljstvo među hrvatskim stanovništvom, što će rezultirati stvaranjem antifašističkog pokreta pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije.

Nedugo nakon poraza kraljevske vojske krenula je potraga za odgovornima za raspad Kraljevine Jugoslavije. Kružile su mnoge teorije o tome tko bi mogao biti glavni krivac nestanka Kraljevine Jugoslavije. „U tim teorijama česte su optužbe da su Hrvati bili ključan faktor jugoslavenskoga poraza i te su se teorije s vremenom ukorijenile u jugoslavenskoj, ali i stranoj historiografiji.“¹⁶

„Kad je vlada u bijegu donijela odluku da napusti zemlju, u njenom su se sastavu nalazila dva ministra Hrvata – dr Juraj Krnjević, potpredsjednik vlade, i dr Juraj Šutej, ministar financija“, također tu su se nalazili i članovi izvan vlade poput bana Banovine Hrvatske, Ivana Šubašića.¹⁷ Nakon napuštanja zemlje, vlada je zajedno s kraljem Petrom II. pobjegla u Atenu nekoliko dana prije kapitulacije jugoslavenske vojske. Tamo je održana prva sjednica vlade u izbjeglištvu, na kojoj je utvrđeno da ne dolazi u pitanje obnova monarhije i povratak kralja Petra na prijestolje. Međutim, bilo je nesuglasica i među srpskim i hrvatskim političarima. Najviše se to očitovalo u tome tko je glavni krivac za brzi raspad Jugoslavije. „Srpski su ministri tvrdili da je za poraz kriva hrvatska izdaja, a hrvatski ministri su im uzvraćali da je glavni krivac centralizam i dugogodišnja hegemonija srbijanskih političkih snaga i nebriga o vojsci.“¹⁸ Spomenute prepirke nastavit će se kroz sve godine trajanja rata, tek na kraju rata kada komunisti preuzmu vlast, te prepirke će iščeznuti. Nakon Atene vlada odlazi u Kairo, te nedugo nakon Britanci ih prebacuju u samostan Tantar u Jeruzalemu. Tada je vlada saznala da postoji manja skupina izbjeglih vojnika na području Bliskog istoka. Nakon kratkotrajnog boravka u Jeruzalemu, Britanci su 21. lipnja 1941. otpremili kralja i većinski dio izbjegle vlade u London, dok je nekolicina završila u SAD-u ili Kanadi. Nakon prebačaja u London, počinju rasprave o mogućoj oslobodilačkoj vojsci i o tome što se dogodilo s rasutom jugoslavenskom vojskom. U početku se cijela jugoslavenska

¹⁶ Hutinec, Goran. „Historiografija o uzrocima poraza Kraljevine Jugoslavije u Travanjskom ratu 1941. – nastavak rata drugim sredstvima“, *Polemos. Časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, 7, 13-14, 2004., str. 195.

¹⁷ Kljaković, Vojmir. „Jugoslavenska vlada u emigraciji i Saveznici prema pitanju Hrvatske 1941.-1944.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3, 2-3, 1971., str. 99.

¹⁸ Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 248.

vlada oslonila na britansku vladu, ali uz svu pomoć ostalih saveznika britanska vlada će ostati glavni oslonac jugoslavenske vlade kroz rat.¹⁹

Za to vrijeme zamjenik Mačeka na mjestu potpredsjednika HSS-a Juraj Krnjević odlazi u London zajedno s ostalim članovima vlade. Cilj Krnjevića i ostatka hrvatskoga dijela vlade bio je učvrstiti položaj Hrvatske u programu obnove Jugoslavije, te je objavljen Memorandum kao odgovor velikosrpskim hegemonistima. No s druge strane govori se o spremnosti Hrvata da se ponovno pridruže jugoslavenskoj zajednici kao konfederaciji. U odnosima između emigrantskih političara koji su bili dio izbjegličke vlade, koja je bila sastavljena od hrvatskih, srpskih i slovenskih političkih stranaka, često je dolazilo do neslaganja o tome tko je kriv za propast Kraljevine Jugoslavije, te kako bi ona trebala izgledati nakon oslobođenja. Međutim, uspon antifašizma pod okriljem komunizma drastično će promijeniti spomenute planove.

Napad Njemačke na SSSR u lipnju 1941. za Veliku Britaniju značio je povećanje pozornosti prema Jugoslaviji. Nakon pada Jugoslavije Velika Britanija nije imala veliki interes za taj prostor, ali sada se počinje razmišljati o balkanskom bojištu koje bi služilo tomu da se slomi Njemačka. Samim time SSSR i Velika Britanija postaju saveznici. Ipak, SSSR je bio komunistička država koja je znala da je kraljevska vlada u izbjeglištvu legitimni predstavnik Kraljevine Jugoslavije. Sovjetski ambasador u Londonu Ivan Majski je u srpnju 1941. izjavio da će se SSSR svim sredstvima zauzeti da se obnovi Jugoslavija.²⁰ Međutim, SSSR je imao i tajnu vezu s KPJ što će se na kraju rata pokazati kao poticaj za preuzimanje vlasti. Unatoč tomu, vlada u izbjeglištvu nije uživala simpatije Velike Britanije. Za kralja Petra II., koji je postao punoljetan tek u rujnu 1941., smatralo se da nije dovoljno zreo nositi se s takvom situacijom. Ostale pokorene države sa sobom su donijele određenu količinu naoružanja, dok Jugoslavija nije imala ničega.

„U času sloma jugoslavenske države četnički vojvoda Kosta Milovanović Pečanac (bio je na čelu četničke organizacije posljednjih nekoliko godina), s nekoliko četničkih odreda, nalazio se u dolini rijeke Toplice (Južna Srbija), gdje je ostao i nakon njemačke okupacije.“²¹ U međuvremenu kreće okupljanje četnika oko Draže

¹⁹ Kljaković, „Jugoslavenska vlada u emigraciji i Saveznici prema pitanju Hrvatske“, str. 102.

²⁰ Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918-1988, druga knjiga. Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941-1945.* Nolit, Beograd, 1988., str. 66.

²¹ Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 248.

Mihailovića, koji će kasnije postati vođa četničkog pokreta. Zalagao se za obnovu monarhije u kojoj bi ponovno vladala srpska prevlast, a već od ljeta 1941. pokušavao je stupiti u kontakt s vladom u Londonu. „Veličao je vojnički karakter pokreta i svoju vodeću ulogu u njemu“, iako se izvan Srbije četništvo nije tako lako širilo i dolazilo je do neposlušnosti i nediscipline.²² No, četnička organizacija Draže Mihailovića nije bila jedina jer već je postojala i ona Koste Milovanovića. Saznavši za novi četnički pokret, Milovanović je pozvao Mihailovića da mu se pridruži, što on odbija i poziva Milovanovića da se on njemu pridruži, ali i on odbija. Tako su nastale dvije suprotstavljane četničke organizacije koje su se zapravo pokušavale približiti Nijemcima. „U sukobu dviju četničkih frakcija Mihailović je uspio nadvladati svog protivnika pa ga je nakon zarobljavanja 1944. dao strijeljati.“²³ Početkom jeseni 1941. Mihailović je uspostavio radio vezu s vladom u Londonu. Odmah je četnički pokret proglašen pokretom za oslobođenje Kraljevine Jugoslavije i kao takav dobivao je vojnu i financijsku pomoć Velike Britanije. Ipak, surađivao je s Nijemcima i Talijanima kako bi uništio Narodnooslobodilački pokret, antifašistički pokret pod komunističkim vodstvom i njegova nastojanja za uspostavu nove Jugoslavije.

„Nakon raspada Jugoslavije u travnju 1941, KPJ je bila jedina politička snaga s organizacijskom mrežom u svim dijelovima zemlje“, dok je Komunistička partija Hrvatske bila najbrojnija i najorganiziranija.²⁴ Organizirali su se oko Josipa Broza Tita koji je postao generalni sekretar KPJ 1939. godine. Ipak, u prvim mjesecima nije bilo ozbiljnih akcija protiv okupatora zbog toga što nisu u potpunosti bili spremni za rat. Kada Njemačka napada SSSR, tada kreću intenzivne pripreme za borbu i već u ljeto 1941. vojne akcije kreću na cijelom prostoru Jugoslavije. „Na sam dan napada 22. lipnja, ne čekajući instrukcije, petnaestak hrvatskih komunista iz Siska odlazi u obližnju šumu, osniva prvi gerilski odred (Sisački partizanski odred) i već sutradan minira prugu Sisak – Sunja kod Blinjskog Kuta, što je prva oružana akcija antifašističkog otpora u Hrvatskoj.“²⁵ Oštar totalitarni režim na području Jugoslavije, naročito na području NDH, rezultirao je time da je sve više ljudi prelazilo u partizanske redove. Centralni komitet KPJ donio je odluku o načinu ratovanja protiv okupatora, a u Zagrebu se osniva Operativno vodstvo KPH, koje će voditi partizanski ustanak u Hrvatskoj. Za uspjeh

²² Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988.*, str. 74.

²³ Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 249.-250.

²⁴ Goldstein, *Hrvatska povijest*, str. 282.

²⁵ Isto, str. 284.

Narodnooslobodilačke borbe na hrvatskom prostoru, naročito u početnoj fazi, bilo je presudno opredjeljenje Srba, koji su se nalazili između KPJ i četničkog pokreta.²⁶ Jedno je od početka bilo sigurno za komuniste: da se ni pod koju cijenu se ne smije dopustiti vraćanje na stari poredak i obnovu Kraljevine Jugoslavije, već zajedničku državu treba uspostaviti pod vlašću komunista. „KPJ i njegoviiskusni agitatori proglasili su Kraljevinu Jugoslaviju tamnicom naroda, a njezin poraz smatran je rezultatom neprirodnoga društvenog i političkog uređenja države i nesposobnosti buržoazije da tom državom upravlja.“²⁷ Partizanski pokret trpio je teške gubitke tijekom 1941. godine. Morali su se samostalno naoružavati jer nisu imali ničiju potporu, dok su četnici kao vojske kraljevske vlade uživali pomoć Velike Britanije i SAD-a. Međutim, već do 1942. KPJ je okupio velik broj pristaša, što je izazvalo odluku da će se osnovati predstavničko tijelo koje će predstavljati sve narode u Jugoslaviji. To se dogodilo u Bihaću 26.-27. studenog 1942. osnivanjem Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije. Time će komunisti krenuti u odlučujuću borbu protiv okupatora i prema stvaranju nove Jugoslavije.

²⁶ Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, str. 122.

²⁷ Hutinec, „Historiografija o uzrocima poraza Kraljevine Jugoslavije u Travanjskom ratu 1941.“, str. 195.

3. Put ka kraju rata

Vojni uspjesi partizana u drugoj polovici 1942. zabrinuli su njemačku vojsku. Bez intervencije moglo je pasti čitavo okupirano područje Jugoslavije u partizanske ruke. Vijesti o partizanskom napredovanju zabrinule su i samoga Hitlera. „Usred zime, u siječnju 1943., Nijemci su započeli veliku ofenzivu operaciju *Weiss* (koja je u poslijeratnoj historiografiji i publicistici bila poznata kao četvrta ofenziva) s ciljem da unište glavninu partizanskih snaga u NDH.“²⁸ Nijemci su bili vojno nadmoćniji i uspješno su potiskivali partizanske trupe, a njemačka vojska imala je velik broj četničkih postrojbi u svojim redovima. Ipak, partizani su u svom povlačenju ostvarili uspjehe kada su uspjeli osloboditi dio Hercegovine i južne Dalmacije. Došavši do Neretve, partizani se nisu imali gdje povući i dolazi do čuvenih bitaka na Neretvi i Sutjesci. Te bitke su bile prekretnice u partizanskom ratovanju, a njima je uništena i glavnina četničkih postrojbi pa na području izvan Srbije nisu više predstavljale prijetnju. „Nezadovoljna nepotpunim uspjehom operacije *Weiss*, njemačka Vrhovna komanda odmah je naredila svojim jedinicama daljnji progon i uništavanje glavnine Narodnooslobodilačke vojske – operaciju *Schwarz*.“²⁹ Za vrijeme operacije, koja je trajala od svibnja do lipnja 1943., partizani su pretrpjeli najteže gubitke kakve nisu imali nikad prije ni poslije, ali su se uspjeli i ovaj put izvući. Nakon neuspjeha operacije *Schwarz*, u ljeto 1943. njemačka vojska nije imala dovoljno snage i ljudstva kako bi snažno napala partizanske jedinice. Glavni razlog tomu su strahoviti gubici na istočnom bojištu i sve brži prodor Sovjeta. Svojim napredovanjem partizani su privukli pristaše iz HSS-a, koji u početku nisu podržavali njihovu borbu i ideju obnove Jugoslavije. Međutim, nisu se svi pridružili NOB-u. HSS se podijelio na tri djela: prvi su se pridružili Ustašama, drugi su stali na stranu NOP-a, dok su treći činili većinu i zajedno s Mačekom na čelu bili su neutralni.³⁰

Kapitulacija Italije 8. rujna 1943. smatra se prekretnicom rata, kako na europskom tako i na jugoslavenskom bojištu. Za partizane je nestala prijetnja iz Dalmacije, a talijanskoj vojsci oteli su velike količine naoružanja. NOP je težio da se sva područja koja su bila pod talijanskom vlašću priključe Hrvatskoj u novoj Jugoslaviji.

²⁸ Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918-2008*. Novi Liber, Zagreb, 2008., str. 305.

²⁹ Goldstein, *Hrvatska povijest*, str. 293.

³⁰ Matković, *Povijest HSS-a*, str. 434.

„U vezi s tim bila je posebno značajna odluka ZAVNOH-a donesena 20. rujna 1943. o raskidanju svih dotadašnjih ugovora stare Jugoslavije s Italijom i o sjedinjenju Istre, Rijeke, Zadra, Lastova, Cresa, Lošinja i ostalih okupiranih i anektiranih krajeva od Italije s maticom Hrvatskom, a preko nje novoj demokratskoj bratskoj zajednici naroda Jugoslavije, za koju se naši narodi bore.“³¹ Odluku potvrđuje i AVNOJ na svom Drugom zasjedanju u studenom iste godine.³² Ni sam vrh NDH nije dugo čekao pripajanje teritorija koji je Italija izgubila kapitulacijom. Nakon kapitulacije Italije, Pavelić je objavio da se Rimski ugovori poništavaju i da se teritorij predan Rimskim ugovor pripaja NDH. Međutim, na tim područjima NDH nikad nije uspostavila stvarnu vlast. Slom Italije svakako je pomogao partizanima i u ljudstvu. Nakon što su oslobođeni od talijanske okupacije velik broj Hrvata prelazi u partizane čije su se postrojbe gotovo udvostručile. Broj pripadnika partizanskih jedinica stalno raste: od 7000 godine 1941. i 25.000 godine 1942. do 100.000 potkraj 1943. i 150.000 godinu dana kasnije. Bila je to definitivna prevaga u oslobodilačkom ratu. Nadalje, partizani nižu samo vojne uspjehe.

Hrvatski partizani su, za vrijeme bitki na Sutjesci osnovali sredinom lipnja Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Još jednom potvrđeno je zalaganje za Jugoslaviju kao federalnu državu, a ne kao monarhiju pod dinastijom Karađorđevića. U međuvremenu izbjeglička vlada i dalje je polagala nade u pobjedu četničkoga pokreta nad komunistima i obnovu monarhijske vlasti. Međutim, sve se više sumnjalo u pravu namjeru toga pokreta, a britansko izaslanstvo otkrilo je njihovu blagonaklonost prema Nijemcima. To će rezultirati prestankom savezničke pomoći četnicima potkraj 1943. Dok s druge strane partizani uživaju u sve većoj reputaciji kao osloboditelji Jugoslavije i sve je izglednije da će oni biti ti koji će obnoviti poslijeratnu Jugoslaviju. „U povijesnom bosanskom gradiću Jajcu, posljednjih dana studenoga 1943. održano je Drugo zasjedanje AVNOJ-a na razvoj NOP-u ali i sudbinu cjelokupnoga jugoslavenškog prostora.“³³ Najvažnije odluke bile su te da je proglašena nova država pod nazivom Demokratska Federativna Jugoslavija, Josip Broz Tito kao komandant Vrhovnog štaba partizanskih snaga postao je maršal, kralju Petru II. Karađorđeviću zabranjen je povratak u zemlju te je tako otvoren put oblikovanju savezne demokratske države ravnopravnih naroda. Također, potvrđena je odluka

³¹ Jelić, Ivan. *Hrvatska u ratu i revoluciji 1941-1945*. Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 207.

³² Isto.

³³ Dukovski, Darko. *Povijest srednje i jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*. Alinea, Zagreb, 2005., str. 202.

Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske iz rujna iste godine o pripajanju svih krajeva pod talijanskom vlašću, Hrvatskoj odnosno novoj demokratskoj jugoslavenskoj zajednici.

„Za cijelo vrijeme drugoga svjetskoga rata Kraljevina Jugoslavija je sačuvala svoj formalni državopravni kontinuitet, priznavale su ga sve tri savezničke velike sile – Velika Britanija, SAD i SSSR - i Jugoslavija je smatrana savezničkom državom.“³⁴ Samim time obnova Jugoslavije nije dolazila u pitanje i sve do kraja 1943. smatralo se da će se obnoviti monarhija, a četnički pokret u očima zapadnih saveznika bio je oslobodilački pokret. Međutim, stvari su se drastično promijenile u drugoj polovici 1943. godine, britanska izaslanstva u Jugoslaviji uočila su da četnički pokret surađuje i sa saveznicama i s okupatorima, dok isključivo NOP radi na istjerivanju okupatora s područja Jugoslavije. Također, jačanje NOP-a i vojni porazi četnika poticali su saveznike na razmišljanje tko će obnoviti Jugoslaviju. Situacija će postati jasnija nakon kapitulacije Italije, kada su saveznici naredili četnicima da napadnu njemačku i talijansku vojsku. Međutim, oni to nisu učinili, naprotiv, surađivali su s njima. S druge strane, NOP je imao sve više uspjeha protiv okupatora te su upozoravali na četničku suradnju s okupatorima.³⁵ Sve će to ići u prilog Titu i partizanima s kojima će saveznici početi sve više surađivati, a sve više se udaljavati od četnika. Konačan prekid pomoći četnicima od strane saveznika dogodio se u studenom 1943. godine, kada je na konferenciji u Teheranu odlučeno da se NOP-u pruži sva potrebna pomoć i partizani tada praktički postaju ratni saveznici. No, to nije predstavljalo političko priznanje, a legitiman nositelj Jugoslavije je i dalje bio kralj i njegova vlada, dok su predstavnici NOP-a poslali jasnu poruku, „Narodnooslobodilački pokret ima dvije zadaće: dobiti rat i dobiti mir.“³⁶

Nakon što je donesena odluka o zabrani povratka kralja u zemlju na drugom zasjedanju AVNOJ-a, saveznici su razmatrali plan o sastavljanju vlade koju bi činili predstavnici samoproglashene DFJ i izbjegličke kraljevske vlade. Polazeći od te procjene britanski premijer Winston Churchill razradio je plan kojim je trebalo ostvariti povezivanje izbjegličke vlade i NOP-a.³⁷ No, to nije bilo jednostavno jer neki članovi vlade nisu htjeli odustati od podrške Mihailoviću ponajviše je to bio Božidar Purić koji

³⁴ Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 258.

³⁵ Isto, str. 259.

³⁶ Matković, *Povijest HSS-a*, str. 459.

³⁷ Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 260.

je tada bio predsjednik vlade. Uz sve njegove napore da spriječi savez s komunistima, Churchillov pritisak nije se moglo izdržati i u proljeće 1944. uklonjena je Purićeva vlada. Churchill je pravog čovjeka vidio u Ivanu Šubašiću, prvom i jedinom banu Banovine Hrvatske. On se zalagao za priznanje odluka AVNOJ-a čisto iz razloga što je njihov dokument o obnovi Jugoslavije sadržavao federativno uređenje, čemu su hrvatski političari težili od samih početaka postojanja Jugoslavije. Kralj je proglasio Šubašića za predsjednika vlade 1. lipnja 1944. godine. Predlagao je da on ode u Bari i s njim Bogdan Radica i Josip Mohorović, u namjeri da uspostave kontakt sa zemljom.³⁸

Churchillovo inzistiranje potaknulo je Tita da pristane na pregovore sa Šubašićem. Također, Churchill je smatrao da će biti lakše pregovarati s Titom kada je izoliran na Visu. Nakon što su pregovori dogovoreni, Šubašić prvo dolazi u talijanski Bari iz kojeg kreće za Vis gdje dolazi sredinom lipnja. Šubašić i Tito započeli su pregovore u pećini u selu Hum, pregovori su trajali tri dana. Dana 16. lipnja 1944. potpisan je Viški sporazum kojim je dogovoreno da će partizani dobiti dodatnu pomoć od saveznika te da izbjeglička vlada priznaje NOP i federativno uređenje Jugoslavije. Nova Šubašićeva vlada dat će puno priznanje Narodnooslobodilačkoj vojsci i maršalu Titu te se time odriče podrške četničkom pokretu i Draži Mihailoviću.³⁹ Time konačno prestaje svaka saveznička pomoć četnicima i Mihailoviću što dovodi do potpunog poraza njihove ideje o obnovi prosrpske Kraljevine Jugoslavije. Unatoč dogovoru između Šubašića i Tita, Churchill nije bio zadovoljan jer je smatrao da je Šubašić bio previše popustljiv prema Titu. Time se vidi da, unatoč pomoći Churchill ne želi državu u kojoj će vladati komunisti. Pod Churchillovim pritiskom, Šubašić je slao poruke Titu kako se što prije moraju dogovoriti oko sastavljanja vlade.

Međutim, Titu se nije žurilo jer je htio prvo osloboditi Srbiju od četnika kako bi bio u što povoljnijem položaju. Partizanski napad na Srbiju započeo je u ljeto 1944. Iako dobro naoružani, četničke postrojbe zajedno s njemačkom vojskom ipak su ih brojčano nadjačale. Uvidjevši da neće moći sam poraziti udružene četničke i njemačke snage, Tito je u Moskvi potpisao sporazum sa Sovjetima 21. rujna 1944., kojim je dogovoreno da će Crvena armija napasti s istoka i tako opkoliti četničku i njemačku vojsku. Okružena sa svih strana, četnička vojska je poražena i do kraja listopada

³⁸ Slijepčević, Đoko. *Jugoslavija uoči i za vreme Drugog svetskog rata*. Iskra, München, 1978., str. 795.

³⁹ Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 263.-264.

komunisti su oslobodili Srbiju. Također su u jesen 1944. tekle operacije za oslobađanje Dalmacije.

Nakon što je Srbija oslobođena, Tito je pristao na ponovni sastanak sa Šubašićem, koji se vodio u Beloj Crkvi i kasnije u Beogradu, oslobođenom u listopadu 1944. godine. Sporazum je potpisan 2. studenog 1944. čime je odlučeno o sastavljanju jedinstvene vlade kao i da se kralj Petar II. neće vraćati u zemlju dok narod ne odluči, a njegovu kraljevsku dužnost obavljat će kraljevsko namjesništvo. Nakon što su savezničke sile bile upućene u sadržaj sporazuma, Velika Britanija se usprotivila s obzirom na to da nigdje nije spomenuto da se u AVNOJ mogu uključiti i druge stranke osim komunističke. „Englezi su zato podnijeli amandman konferenciji velike trojice u Jalti (Roosevelt, Churchill i Staljin sastali su se u veljači 1945,) pa su oni prihvatili preporuku da u AVNOJ uđu i zastupnici iz posljednje Narodne skupštine Jugoslavije izabrani na izborima 1938., i to oni koji se nisu ogriješili suradnjom s okupatorima.“⁴⁰

Sporazum je izazvao razne reakcije. Najžustrije su bile one od strane četnika koji su sporazum nazvali „antisrpskom koalicijom“. Nisu se pomirili s činjenicom da oni neće biti ti koji će obnoviti Jugoslaviju, ali su i dalje vjerovali da će na kraju rata saveznici pomoći njima. „Nakon poraza, četnički vođa Draža Mihailović prebacio se 27. rujna 1944. preko Drine u istočnu Bosnu s oko 15.000 četnika, odlučan da se na proljeće 1945. vrati u Srbiju i tamo podigne ustanak uvjeren da će se narod, kad okusi 'komunističku diktaturu', odazvati njegovu pozivu.“⁴¹

⁴⁰ Isto, str. 267.

⁴¹ Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, str. 169.

4. Stvaranje nove Jugoslavije i kraj rata

Nakon zaključenja drugog sporazuma između Tita i Šubašića u studenom 1944. trebalo je odrediti tko će sačinjavati kraljevsko namjesništvo i tko će ući u zajedničku vladu. Namjesništvo je trebao odrediti kralj u dogovoru s Titom i Šubašićem, a namjesništvo je trebalo djelovati u službi kralja. Očekivalo se da će takva vlast ostati do odluke ustavotvorne skupštine, odnosno kada dolazi do konačnog uređenja države.⁴² Ipak, Tito još nije dobio međunarodno priznanje, stoga ne iznenađuje što je pristao na zajednički sastav vlade. Kada se sve činilo riješenim, kralj Petar II. nije htio da se kraljevska vlast prenese na namjesništvo. Također, pojedini srpski političari u emigraciji usprotivili su se sporazumu i zahtijevali Šubašićevu ostavku. Sve to naljutilo je Churchilla, stoga je on zatražio od kralja i od svih ostalih da prihvate sporazum odmah. Smatrao je kako je već kasno za smjenu Šubašićeve vlade jer bi to potencijalno omogućilo Titu da sam sastavi vladu i preuzme vlast. Kralj je još jednom pod pritiskom popustio i prihvatio namjesništvo. Nakon dugog premišljanja i pod pritiskom Šubašića, koji je rekao da će otići nazad u Jugoslaviju odlučio se on ili ne, izabrao je kraljevske namjesnike: Dušana Serneca, Srđana Budisavljevića i Antu Mandića.⁴³

Nakon što je u konačnici sve dogovoreno, 7. ožujka 1945. uspostavljena je jedinstvena jugoslavenska vlada, čime je Demokratska Federativna Jugoslavija međunarodno priznata. Tito postaje predsjednikom nove vlade, dok je Šubašić imao funkciju ministra vanjskih poslova. Tu su se još našli Milan Grol kao potpredsjednik i predstavnik emigrantske vlade, te Edvard Kardelj kao predstavnik komunista. Odmah nakon uspostavljanja zajedničke vlade obnovljena Jugoslavija međunarodno je priznata od velikih sila, što je označilo sve jače učvršćivanje komunističke vlasti.

Iako je Tito pristao na sve savezničke zahtjeve o uređenju obnovljene Jugoslavije i stvaranju višestranačja, to nije ozbiljno ugrozilo KPJ koji je i dalje bio u većini u svim organima vlasti. „Obećanja da će se u obnovljenoj Jugoslaviji uspostaviti demokratski poredak i održati višestranački izbori, te da će se poštivati privatno vlasništvo nisu održana.“⁴⁴ Odmah su se stvorile opozicijske struje od koje su

⁴² Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 267.

⁴³ Isto, str. 268.

⁴⁴ Isto, str. 272.

najvažnije činili srpski predstavnici i sljedbenici HSS-a. Prvi su tražili, iako ne otvoreno, uspostavu srpske dominacije u Jugoslaviji, a u to vrijeme KPJ je imala najmanju podršku u Srbiji koja se i dalje držala monarhistički. Drugi su bili sljedbenici HSS-a koji su očekivali ponovnu izgradnju političkog utjecaja u državi uz pomoć Šubašića, ali podijeljeni HSS nije mogao doći do izražaja. HSS je možda bio jedina nada da se uspije suzbiti prevlast komunista, ali Šubašićevi naponi da poveže razjedinjeni HSS bili su neuspješni. Na sve načine pokušavala se umanjiti vlast komunista. Kralj Petar II. opozvao je namjesništvo, ali bez ikakvih posljedica. Emigrantski političari slali su zahtjeve saveznicama da se makne komunistička vlast i uspostavi nova vlada višestranačja. Međutim, zapadni saveznici, koji su još bili u dobrim odnosima s SSSR-om, nisu htjeli poduzimati radikalne poteze koji bi mogli izazvati sukob između Zapada i Istoka. „Formiranje zajedničke vlade u ožujku 1945. u Beogradu nije, prema tome, izmijenilo ni vanjskopolitičku orijentaciju Jugoslavije, niti unutarnjopolitički revolucionarni tok zbivanja.“⁴⁵ Formiranje zajedničke vlade bio je još jedan korak u komunističkom preuzimanju vlasti.

Rat se približavao svome kraju, te u travnju 1945. kreću posljednje ratne akcije na teritoriju Jugoslavije. Do kraja travnja oslobađa se Bosna i Hercegovina, dok se početkom svibnja oslobađa i ostatak Hrvatske također i Zagreb. U svibnju su završile ratne operacije, samim time završava Drugi svjetski rat. NOP je sa svojom vojskom oslobodio Jugoslaviju i postao apsolutni pobjednik. Kao pobjednici komunisti su mogli diktirati stanje u Jugoslaviji, unatoč dogovoru s izbjegličkom vladom i saveznicima te osnivanju zajedničke vlade. Sve će to doći do izražaja kada će u prvim mjesecima nakon rata NOP pokazati svoju pravu namjeru. Od ljeta 1945. polako kreću pripreme za izbore u studenom iste godine. „Kardelj je već u lipnju najavio da će popisi birača biti *posljednja čistka, likvidacija ostataka okupatora*.“⁴⁶ KPJ je na razne „legalne“ načine onemogućavala svim nekomunističkim strankama sudjelovanje na izborima. Svaki pokušaj opozicije KPJ je vješto ugušio, što će dovesti do raspada koalicijske vlade. Prvo je u kolovozu Milan Grol dao ostavku navodeći kao razlog da komunistička vlast krši sporazum Tito-Šubašić. U listopadu su uslijedile ostavke Jurja Šuteja i Ivana Šubašića što je označilo kraj koalicijske vlade i apsolutnu prevlast komunista. „Tako je za izbore narodnih zastupnika u ustavotvornu skupštinu bila postavljena samo jedna

⁴⁵ Starič Vodušek, Jera. *Kako su komunisti osvojili vlast 1944.-1946.* Naklada Pavičić, Zagreb, 2006., str. 174.-175.

⁴⁶ Isto, str. 385.

lista Narodne fronte Jugoslavije“ (savez lijevo orijentiranih stranaka) s nositeljem maršalom Titom (koji je tada već predsjednik nove Jugoslavije) za koju je kandidate odredila KPJ.⁴⁷ Izborima koji su održani 11. studenog 1945. Narodna fronta osvaja 92,5 posto glasova, najviše glasova dobila je u Crnoj Gori, najmanje u Sloveniji.⁴⁸ Izbori su potvrdili apsolutnu prevlast komunista, a 29. studenog proglašena je Federativna Narodna Republika Jugoslavija, što je označilo kraj legitimnog postojanja Kraljevine Jugoslavije i kralja kao nositelja vlasti.

Pri samom kraju rata Vladko Maček vjerojatno je bio uvjeren da bi ga komunističke vlasti mogle pritvoriti, stoga odlučuje napustiti zemlju, što je definitivno označilo nemogućnost povezivanja HSS-a u jednu cjelinu jer su ostali bez glavnog čovjeka, svoga predsjednika. „Maček je napustio Zagreb 6. svibnja 1945. poslijepodne.“⁴⁹ Doptovao je do Salzburga pa do Augsburga, sve uz pratnju američke vojske. Iz Augsburga je krenuo put Pariza gdje se povezoao s nekim francuskim političarima, poput Ernesta Pezeta i Georges-a Bidaulta. „O razgovoru s Bidaultom Maček bilježi: Sjećam se dobro da sam rekao, kad smo razgovarali o komunističkoj vladavini u Jugoslaviji, da ne razumijem kako se tako iskusni političar kao što je Churchill mogao dati od Tita prevariti.“⁵⁰ Na to mu je Bidault odgovorio da je Churchill htio biti prevaren. Mačekovim odlaskom, HSS nije uspio stvoriti pravu opoziciju u odnosu na komunističku vlast, što će komunistima omogućiti da vladaju potpuno samostalno.

NDH je kao i ostatak fašističke Europe doživio potpuni slom. Ipak, pokušala se još jednom približiti saveznicima i postići dogovor o prelasku na savezničku stranu. Savezničkom pomoći partizanima i sporazumom Tito-Šubašić 1944. bilo je jasno da NDH neće opstati. Kapitulacijom Njemačke, sudbina NDH bila je zapečaćena. Nakon kapitulacije ustaše napuštaju Zagreb i pokušavaju se probiti do Austrije gdje su bile savezničke snage. Zavaravajući se iluzijom da hrvatska država ipak treba Zapadu, ustaška vlada je tri dana prije napuštanja zemlje, 3. svibnja 1945, ukinula po zlu poznate rasne zakone koje je donijela 1941. godine. Naravno, taj je potez bio beznačajan. Pred najezdom sada već Jugoslavenske armije, ostaci ustaških, četničkih i drugih kvislinških ili okupatorskih postrojbi s dijelom civilnog stanovništva počeli su se

⁴⁷ Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 277.

⁴⁸ Starič Vodušek, *Kako su komunisti osvojili vlast*, str. 385.

⁴⁹ Matković, *Povijest HSS-a*, str. 464.

⁵⁰ Isto, str. 466.

povlačiti prema Austriji, u nadi da će se spasiti od zarobljeništva. „Sudionici su vjerovali u Ženevske konvencije kojima je NDH bila pristupila, a koje su obećavale zaštitu zarobljenih osoba“ iako je se donedavno ni sami nisu pridržavali.⁵¹ Svi navedeni događaji doveli su do stvaranja nove, Federativne Narodne Republike Jugoslavije na čelu s Josipom Brozom Titom i komunistima.

⁵¹ Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, str. 176.

ZAKLJUČAK

Kratko postojanje Kraljevine Jugoslavije obilježeno je nestabilnom političkom slikom i čestim političkim prepiranjima, od kojih su najzvučnija bila oko rješavanja hrvatskog pitanja. Može se reći kako je to iznutra slabilo državu jer politička kriza koja traje dvadeset godina ne može potaknuti državu da se razvija na pravi način. Ipak, rješenju političke krize ponajviše se težilo krajem tridesetih godina, a prvi korak vidio se u rješavanju hrvatskog pitanja. Međutim sve se to dogodilo prekasno. Brzi slom Kraljevine Jugoslavije može se pripisati već spomenutoj političkoj krizi koja je slabila državu, ali to je samo jedan dio koji je doveo do brzog raspada države. Može se reći da nije čudno što je dio Hrvata pozdravio stvaranje NDH smatrajući da će im biti bolje negoli u Jugoslaviji, međutim ubrzo su shvatili da to nije ono čemu su se nadali.

Napadom osovinskih sila raspala se Kraljevina Jugoslavija, a na ruševinama nastaju interesne zone osovinskih sila. Kako je vlada izbjegla iz zemlje u emigraciju od tamo je i djelovala i nadala se ponovnoj obnovi Kraljevine Jugoslavije. U tome su težili i zapadni saveznici koji su otpočetak rata podržavali obnovu kraljevske vlasti u Jugoslaviji i nisu htjeli komunističko preuzimanje vlasti. U želji za obnovom kraljevske vlasti najviše se istaknuo četnički pokret. Međutim, četnička suradnja s okupatorima promijenila je politiku saveznika odlukom da se približile NOP-u, koji se uistinu borio protiv okupatora. Iako je sam kralj čitavo vrijeme davao potporu četničkom pokretu i Draži Mihailoviću, politika četničkog pokreta rezultirala je prekidom savezničke potpore. Iako je djelovao kao organizacija predvođena komunistima, saveznici su priznali snage NOP-a kao jedine legitimne osloboditelje Jugoslavije. To je u potpunosti promijenilo tijek povijesti Jugoslavije i razbijanje njenog kontinuiteta kao kraljevine, međutim saveznici su i dalje smatrali kralja legitimnim vladarom. Suočeni novonastalom situacijom, predstavnici kraljevske vlasti bili su primorani dogovoriti se s predstavnicima NOP-a, što je dovelo do sporazuma između Tita i Šubašića i stvaranja zajedničke vlade. No, popustljiva politika saveznika prema NOP-u naposljetku će rezultirati njihovom prevlašću i preuzimanjem vlasti u zemlji, a Jugoslavija kao kraljevina gubi svoj smisao i mogućnost obnove. To je označilo konačni kraj postojanja Kraljevine Jugoslavije i komunističko preuzimanje vlasti u novonastaloj FNR Jugoslaviji.

LITERATURA

1. Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Golden marketing, Zagreb, 1999.
2. Dukovski, Darko. *Povijest srednje i jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*. Alinea, Zagreb, 2005.
3. Goldstein, Ivo. *Hrvatska povijest*. Novi Liber, Zagreb, 2003.
4. Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918-2008*. Novi Liber, Zagreb, 2008.
5. Hoptner, Jacob. *Jugoslavija u krizi 1934.-1941*. Otokar Keršovani, Rijeka, 1972.
6. Hutinec, Goran. „Historiografija o uzrocima poraza Kraljevine Jugoslavije u Travanjskom ratu 1941. – nastavak rata drugim sredstvima“, *Polemos. Časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, 7, 13-14, 2004., 193-208.
7. Jelić, Ivan. *Hrvatska u ratu i revoluciji 1941.-1945*. Školska knjiga, Zagreb, 1978.
8. Kljaković, Vojmir. „Jugoslavenska vlada u emigraciji i Saveznici prema pitanju Hrvatske 1941-1944.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3, 2-3, 1971., 97-138.
9. Matković, Hrvoje. *Povijest Jugoslavije*. Naklada Pavičić, Zagreb, 1998.
10. Matković, Hrvoje. *Povijest Hrvatske seljačke stranke*. Naklada Pavičić, Zagreb, 1999.
11. Matković, Hrvoje. *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Naklada Pavičić, Zagreb, 2002.
12. Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918-1988, druga knjiga. Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941-1945*. Nolit, Beograd, 1988.
13. Slijepčević, Đoko. *Jugoslavija uoči i za vreme Drugog svetskog rata*. Iskra, München, 1978.
14. Starič Vodušek, Jera. *Kako su komunisti osvojili vlast 1944.-1946*. Naklada Pavičić, Zagreb, 2006.
15. Terzić, Velimir. *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941*. Narodna knjiga, Beograd, 1982.

SAŽETAK

Kraljevina Jugoslavija pokušala je riješiti političku krizu koja ju je pratila od samog početka. Mogućnost rješavanja krize vidjelo se u obliku osnivanja Banovine Hrvatske, međutim skori dolazak novog svjetskog sukoba u potpunosti će izmijeniti povijest i strukturu Jugoslavije. Tadašnja vlada pokušavala je sve kako bi se Jugoslavija održala i odlučila je pristupiti Trojnom paktu. Međutim, to je izazvalo nezadovoljstvo i puč generala Simovića, što je uzrokovalo da Njemačka vojno uništi Kraljevinu Jugoslaviju u travnju 1941. godine. To je označilo raspad Kraljevine Jugoslavije, međutim njena vlada je i dalje djelovala u izbjeglištvu te su je saveznici smatrali legitimnim nositeljem državnosti Jugoslavije. Četnički pokret na čelu s Dražom Mihailovićem, borio se za obnovu kraljevske vlasti i bio je priznat od strane saveznika, međutim postoji i komunistički Narodnooslobodilački pokret pod vodstvom Josipa Broza Tita. Saveznici pružaju pomoć četnicima do kraja 1943. kada zbog četničke suradnje s okupatorima prelaze na stranu NOP-a. Tada se emigrantska vlada morala dogovoriti s komunistima o obnavljanju poslijeratne Jugoslavije što je dogovoreno sporazumima Tito-Šubašić. Ipak, komunisti će prevladati a savezničke snage neće uložiti trud u sprječavanje komunističke prevlasti. Time će komunisti stvoriti novu Jugoslaviju, dok će Kraljevina Jugoslavija i službeno prestati postojati.

Ključne riječi: Kraljevina Jugoslavija, Banovina Hrvatska, emigrantska vlada, NOP, četnički pokret, Drugi svjetski rat

ABSTRACT

The last years of Kingdom of Yugoslavia: political disputes, war and diplomacy

The Kingdom of Yugoslavia tried to resolve the political crisis that had accompanied it from the very beginning. The possibility of resolving the crisis was seen in the form of the establishment of the Banovina of Croatia, but the imminent arrival of a new world conflict would completely change the history and structure of Yugoslavia. The government tried everything to keep Yugoslavia going and decided to join the Axis powers. However, this caused dissatisfaction and a coup by General Simović, which caused Germany to destroy the Kingdom of Yugoslavia militarily in April 1941. This marked the disintegration of the Kingdom of Yugoslavia, but its government continued to operate in exile and was considered legitimate bearer of Yugoslav statehood by the Allies. The Chetnik movement, led by Draža Mihailović, fought for the restoration of royal power and was accepted by the allies, but there is also the communist People's Liberation Movement led by Josip Broz Tito. The Allies provided assistance to the Chetniks until the end of 1943, when they sided with the PLM due to Chetnik cooperation with the occupiers. At that time, the emigrant government had to agree with the communists on the restoration of post-war Yugoslavia, which was agreed in the Tito-Šubašić agreements. Yet the Communists will prevail and the Allied forces will make no effort to prevent Communist domination. Thus, the communists will create a new Yugoslavia, while the Kingdom of Yugoslavia will officially cease to exist.

Key words: The Kingdom of Yugoslavia, Banovina of Croatia, emigrant government, NOP, Chetnik movement, Second World War